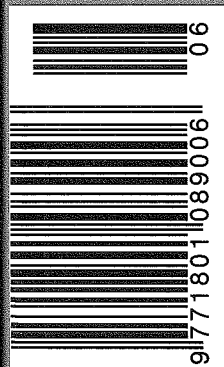

3 05

era21

cena 95 Kč | 105 Sk

architektura v regionech

střechy
zastínění
izolace
sklo ve stavebnictví
inteligentní fasády

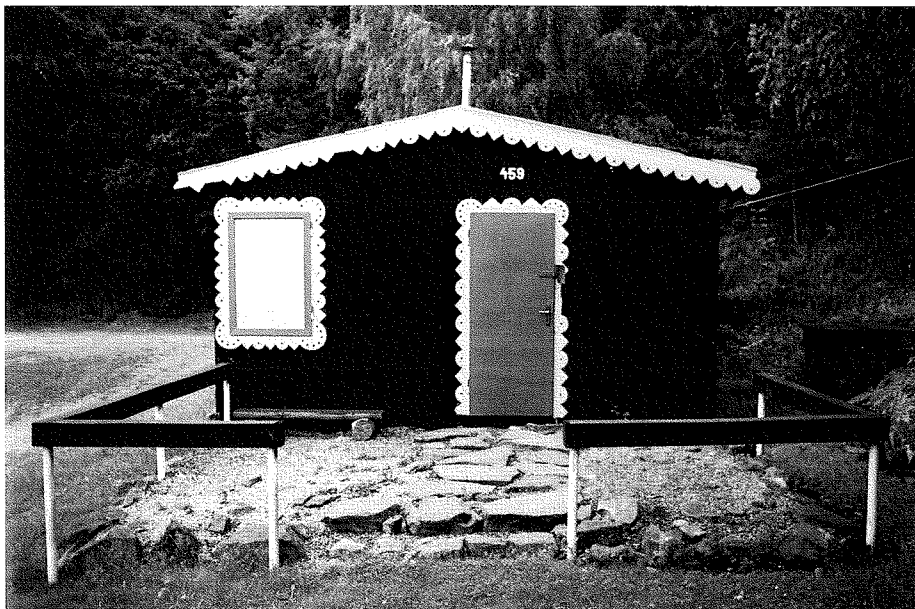
Všichni jsme venkované, a to hned v několika významech. To, že jsem jako městské dítě mohl vyrůstat částečně u venkovských babiček a dědečků z otcovy i matčiny strany mezi jejich prasaty, husami, kachnami, slepicemi a králíky, nebylo nic neobvyklého. Když jsem se před půl stoletím narodil, žilo v celosvětovém měřítku ve městech jen 28,7 % obyvatel. A to zuřila už půldruhé století urbanizace. Lidská kultura je starší než její nekomplexnější výtvar – město. Jen jsme jej vytvořili, přihlásila se nostalgie venkovana zavřeného za městskými hradbami – nostalgie po ztraceném ráji. „Institucionalizované“ podoby ráje bývají častěji variantami ideálního města, Nebeského Jeruzaléma, či ohrazené a geometrickým řádem zřetelné zahrady. Ráje individuální těsněji souvisejí s našim venkovským původem a jeho idealizací. Literatura, výtvarné umění i film jsou dodnes plné košatých postav pastýřů, rolníků, chovatelů koní, rybářů, vinařů, lesníků žijících uprostřed přírody v harmonickém souladu s ní. Z hluboce kotveného typu kultivovaného uměním vesele kořistí dodavatelé krásy a štěstí do každé domácnosti, pilně podporováni idylami venkovských chalup osvědčených mediálních veličin, jež na nás přetékají z kdekjakého časopisu a televizního pořadu. V roce 1987 proběhlo v českých zemích dotazníkové šetření, zkoumající estetické vztahy k přírodě a krajině (prováděl Ústav pro výzkum kultury, vedla Naděžda Tremlová). Tazatelé mimo jiné předkládali respondentům sadu fotografií sídel v krajině, aby zvolili to, ve kterém by chtěli žít. Suverénně zvítězila podhorská samota, následovaná rozptýlenou vesnicí v typické české zemědělské krajině. Další otázky pak zjišťovaly požadavky, které respondenti spojují se svým bydlením. Výsledek? Chceme bydlet na samotě uprostřed nenarušené krajiny tak, aby blízko nás bydleli naši přátelé a bezprostřední okolí poskytovalo dostatek míst, kde se s nimi můžeme scházet, kde se dá

nakupovat a bavit se, kde je dostatek pracovních příležitostí a sociálních kontaktů. Jinak řečeno, ideálem je samota v hlubokých lesích mezi hypermarketem, multikinem a bussinesparkem. Ve střední Evropě jsou dějiny architektury prakticky výhradně dějinami architektury městské a narůstání odlišností městských a venkovských staveb je jedním z nejpodstatnějších bodů rodící se městské kultury. Vliv ve středověku ještě vzájemný vystřídá postupně jednosměrnost závislosti na městské architektuře. V první polovině 19. století ji posílily vnější vlivy: byrokratizace projektování a schvalování staveb, nástup vyškolených projektantů a hlavně centrálně nařízená protipožární opatření. Se zděnými konstrukcemi se venkovskému prostředí otevírá médium šíření stylových inovací, jeho rychlost ale tlumí silný venkovský konzervatismus. „Vysoká“ stylová městská architektura, dosud ve vlivu omezená prakticky jen na kostel, faru a venkovské šlechtické sídlo, se zmocňuje i obytných a hospodářských staveb. Dlouho odolávají dispozice a některé stavební zvyklosti, jež výboje nastupující moderny jsou tak aplikovány na tradiční hmoty a dispozice jen v podobě ornamentu. Krajně zjednodušený jazyk funkcionalismu ale již tomuto mechanismu klade odpor: není co brát. Vesnický kulturní prostor navíc nerozlišuje vysoké a nízké v měřítku městského prostředí. Nepřisvojuje si poslední stylové výboje, ale jen prvky, které jsou již obecně rozšířeny a „přeloženy“ k srozumitelnosti. Dodnes. Počátky zájmu tzv. vysoké architektury o tradiční architekturu venkova se kryjí s dobou, kdy již lidové stavitelství pod nápořem městských importů zanikalo. Hlavní motiv tohoto zájmu ležel v českých zemích mimo architekturu: sílící národní vědomí hledalo v lidové kultuře podstatný záchytný bod a zároveň si jí v intencích romantismu idealizovalo a sakralizovalo. Doslova manifestačním vyjádřením tohoto zájmu byla Česká chalupa, je-

den z nejpoblábnějších objektů Všeobecné zemské jubilejní výstavy v Praze v roce 1891. Antonín Wiehl ji pojal na základě studijních kreseb Jana Prouška a za spolupráce Jana Kouly a Aloise Jirásky jako syntetický ideální typ lidového domu, kolážující nicméně i přímé vzory. Z nadšených reakcí publika poněkud vybočovaly stížnosti venkovských návštěvníků na chlad a jistou vnějškovost areálu, nesourodost vystavených artefaktů a nelogičnost jejich prezentace. To podstatně ale postihuje III. kapitola knihy M. Brouček na výstavě, neprávem nejméně známé z bročů Svatoptuka Čecha. Páně Broučkova návštěva Americanbaru s černošským číšníkem, vpravdě americkým interiérem, kapelou složenou z Rumunů a nekréšťanský drahou sladkou břečkou s ledem, srkanou slámkou, nejprve vytvoří vhodný kontrast, aby pan Brouček mohl s úžasem spatřit „polodřevěné, slámu kryté stavení, za které by se v pokročilejších českých krajinách styděl i nejposlednější baráček. Stěny z hrubých trámů, mezi nimiž se táhly prouhy obilné hlíny; prkenný štít, na špicí s okrouhlým výstupkem doškové střechy; sprostá vrata s šindelovou stříškou; před nimi stejně primitivní studna s okovem; zřadu předpotopní dřevěná pavlač – zkrátka, zcela sprostá selská chalupa, jaké bohudíky straší už jen v zanedbaných odlehlých koutech našeho venkova, o které slušný cestující nezavádí. A tady to postaví na výstavu, zrovna před oči cizincům! (...) A když pan domácí dále pozoroval máji se strakatými fáboři u vrat, sprosté slunečnice v zahrádce před okny, ohrazené obyčejným plotem, naivní řezby na trámech a křiklavé květy na malovaných dřevěných okenicích, tu zbarvil již ohnivý rumělec studu jeho líce. (...) Když tady už chtěli mít selské stavení, proč se neohlédli někde v okolí Prahy; byli by tu naši dost pořádných kamenných a cihlových domků, za které by se alespoň našinec nemusel hanbit. A jestliže mermomocí chtěli mít dřevěnou chalupu, mohli ji přece trochu vyonačit nějakým švýcarským štítem. Co pak jsou platny všechny odborné školy, když se vkus našeho venkova na samé výstavě zase kazí takovým ničemným haraburdím! (...) Či snad chtějí dokonce, aby naši venkované zase jedli ze dřevěných talířů, svítili loučemi a nosili beranice s fáboři, koženky, holubičky, strakaté kordulky a celou tu předpotopní parádu, v níž strašily dřevěné figuríny ve výstavní chalupě! A cizincové si ke všemu snad pomyslí, že je náš venkov skutečně dosud tak hanebně pozadu, jak to viděli zde. Jestliže však pořadatelé chtěli jenom na odstrašenou znázorniti, jak vypadal zastara náš selský příbytek, měli to dle náhledu Broučkova zřejmě na chalupě samé vyznačiti a vystavěti vedle ukázkou nynějšího rolnického obydlí českého. Mohli si vzít za vzor nějakou zámožnější venkovskou domácnost, jak jich je dosti v našich vesnicích, a zaříditi v pěkném zmenšeném vydání pražského činžovního domu nebo ve vkusné švýcarské vile hezké pokoje s moderním nábytkem a s figurínami skoro bezvadně po městsku oděných majitelů; ženské by seděly u piana nebo studovaly módní časopisy, zatímco hlava rodiny by se pro-

1 — Veronika Zapletalová / Chatařství / Šumava

2 — Veronika Zapletalová / Chatařství / Ústí nad Labem, Církvice, pod Deblíkem

bírala v dopisech berního úřadu nebo ve výtahu z knih pozemkových...“ Neznám mnoho textů, kde by o problému, který sledujeme, bylo řečeno více. Od České chalupy vedla přímá cesta k Národopisné výstavě československé v roce 1895. Její výstavní vesnice, první skanzen ve střední Evropě, byla výsledkem systematického výzkumu, na němž se podíleli také architekti. Výstava poskytla výrazný impuls domácí architektonické tvorbě v situaci, kdy pevná stylová schémata přísného historismu nahradil rozvolněný pozdní eklektismus a signály nastupující secese. Probuzený zájem se spojil s pronikajícími novými formami anglického individuálního bydlení a programovými snahami o vytvoření architektury moderní a národní zároveň. Z lidové architektury ale nečerpala jen nastupující moderna. Folklorizující prvky se staly oblíbenou součástí pozdního historismu a na řadě činžovních domů dodnes čitelně sdělují, co o svém češství chtěli sdělit tehdejší majitelé. Evokací a citací lidové architektury je bezpočet a štukové lomenice na nejvyšších patrech výstav-

ných činžáků dokáží dodnes pobavit i dojmout. Architektura nového československého státu hledala po roce 1918 zdroje národního slohu také v tradici venkovského stavitelství. Nejen českého, moravského, slezského a slovenského, hledá se i univerzálnější „praslovanský“ tvarový svět, vymezení „slovanské“ architektury vůči „germánské“. Lidová architektura se setkává s kubismem a tradice s modernitou způsobem, který lze nejlépe demonstrovat na podobě i funkci Gočárova hostince a domku správce na letišti v Praze-Kbelích. V euforii ze státní samostatnosti samozřejmě paralelně s těmito pokusy kvetl i povrchní folklorismus. V hledání architektury mladého československého státu nakonec zvítězil pól modernity. Funkcionalismus radikálně odmítl s dekorativním „národním slohem“ i tradici, ke které odkazoval. Reakcí na ohrožení národní existence po hitlerovské okupaci Československa byl všeobecný sebezáchovný příklon k hodnotám lidové tradice. Jeho šíření ve válečných letech podmínil také nucený přesun stavební činnosti z měst na ven-

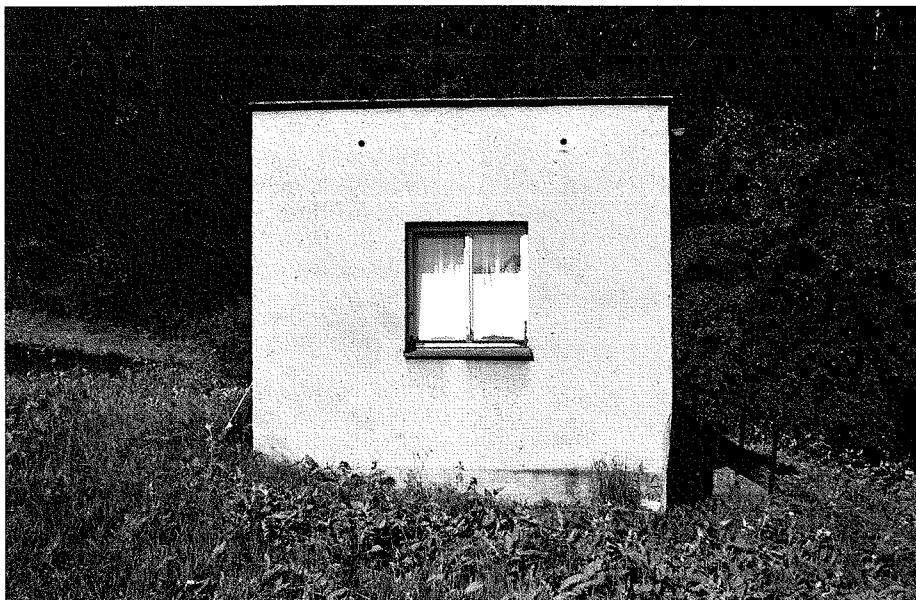
kov. Český funkcionalismus využil válečné prodlevy k hluboké bilanci dosavadních výsledků. Na dosud opomíjeném venkově objevil překvapivou rezonanci vlastních zásad s kvalitami lidové architektury, která dospěla k dokonalému architektonickému vyjádření provozních determinant, využila výhod typizace, nalezla elementární formy, ideálně odpovídající fyzikálním i estetickým kvalitám prostředí. Zároveň ale shledal, že lidové stavitelství zaniklo a venkov je zamořen funkčně, technicky a výtvarně nekvalitní stavební produkcí. Snahy vrátit venkovu hodnoty tradičního lidového stavitelství prostředky „vysoké“ architektury mohly samozřejmě ve válečných podmínkách přinést jen velmi drobné výsledky.

S koncem 2. světové války nebyl intenzivní kontakt „vysoké“ architektury s lidovou stavební tradicí opuštěn. Pro možné dílčí odpovědi se k ní obrací jak poválečná transformace funkcionalismu, tak pokusy o ustavení vlastní „československé cesty“ k socialistickému realismu. Poté, co iluzi vlastní cesty zrušilo importované dogma, se česká architektura obracela k „pokrokové národní tradici“ lidového stavitelství znovu jako k zásobnici tvarosloví své nové historizující fáze. Tento zájem ale brzy překryl program sblížení města a venkova, jehož katastrofální důsledky nejlépe přibližuje dobová parodie tajemnického projevu: „Soudruzi, konečně se nám podařilo překonat rozdíly mezi městem a venkovem. V něčem už je na tom venkov dokonce hůř.“

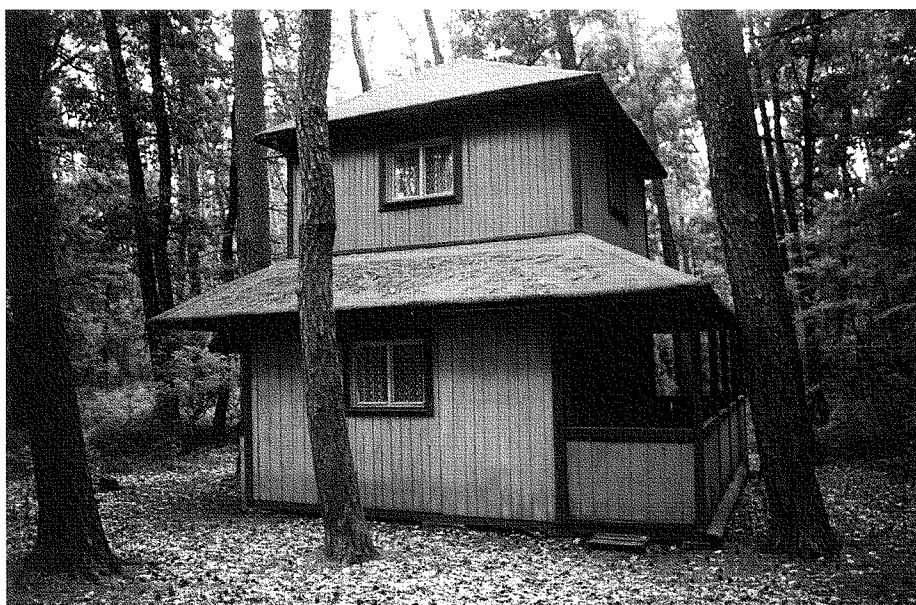
Od 20. let 20. století se výrazně proměňuje vztah městského člověka k přírodě. Rekreační a sport byly velkými funkcionalistickými tématy. Zájem o sezonní bydlení na venkově není nový, v jednotlivých vlnách jej můžeme v Čechách sledovat od přestaveb barokních viničných usedlostí v 1. polovině a budování prvních letovisek ve 2. polovině 19. století. Nová je jedna z forem pobytu ve venkovské krajině, která ovlivnila všechny ostatní: tramping. Zvláštní konglomerát vlivů skautingu, woodcraftu, YMCA, tradic české pěší a vodní turistiky, romantiky dobývání amerického Západu a Severu, zprostředkované dobrodružnou literaturou a invazí amerických filmů ve 20. letech, a sociálních poměrů nového státu zrodil hnutí studentů a dělníků, které kolem víkendových pobytů v přírodě rozvinulo subkulturu s vlastním slangem, rituály, humorem, stylem oblékání a „architekturou“. Od poloviny 20. let vznikají kolem Prahy a dalších velkých měst tramské osady, malé dřevěné chaty a jejich shluky. Na přelomu 20. a 30. let na jedné straně hospodářská krize z mnoha víkendových rekreačních chat učinila celoroční příbytek lidí bez pravidelného příjmu, na straně druhé se tramping stal módou příslušníků středních a vyšších vrstev. Vzdálenost mezi autentickou tramského osvojení přírody a sladkobolným kýčem Osad mladých snů (stejnomen-
ný film Oldřicha Kmínka z roku 1931 lze, stejně jako jeho literární předlohu Viléma Neubauera, doporučit k poznání dané problematiky, ovšem jen dostatečně profesionálně otrlým badatelům) byla někdy propastně velká, jindy nepostřehnutelná. S „koh-i-noory“ se na venkově objevila i nová „tramská“ rekreační architektura. Tak, jako by nás sledování geneze většiny z nejpůvodnějších tramských písní nedovedlo k táborovým ohňům při Staré, Zlaté či Hadí řece, ale do kancelářské hudby vydavatelství nedaleko Velké řeky,

3 — Veronika Zapletalová / Chatařství / Slapy, Cholín

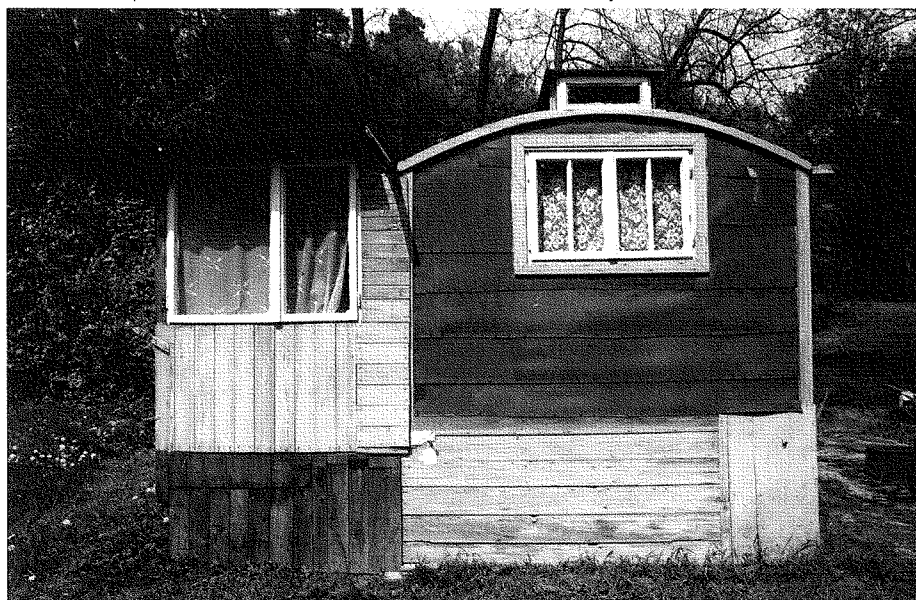

4 — Veronika Zapletalová / Chatařství / Havířov, přehrada Těrlícko

5 — Veronika Zapletalová / Chatařství / Hradec Králové, Blešno, Osada Vycházejícího slunce, břeh Orlice

6 — Veronika Zapletalová / Chatařství / Povádí Kačáku (Loděnice), Roučmíldův mlýn

neuspěli bychom s hledáním vzorů této architektury v prvotní trampské chatě či venkovské stavební kultuře. Až když se na konci 30. let v pražské vilové čtvrti Barrandov poblíž filmových studií objevují variace na hollywoodský novošpanělský styl, lze především v tradičních letoviscích registrovat i odkazy na domácí lidovou architekturu, ať již přímé či v podobě cottages časné moderny 10. let. Hlad po této architektuře je stejně velký jako po všem, co funkcionalismus uživatelům staveb upřel. Deziluze z jisté sterility funkcionalistického bydlení trvala a zesílila poté, co přestala být kompenzována módností nového životního stylu. Znovu: všichni jsme venkovaně. Znamená to také vševládnost ideálu bydlení „ve svém“, na kousku vlastní půdy. Snad rudiment nám všem společného venkovského zemědělského původu, snad až jakási antropologická konstanta, potřeba pevného bodu v chaosu světa a vlastního otisku do něj. Masivní příliv venkovských obyvatel do měst v 19. století po několika generacích změnil směr: vyzbrojeni novou formou rodinného domu vytáhli poměstěti venkovaně z městských činžáků zpátky do venkovské krajiny. Těm, co na něj nedosáhli, musela stačit chata. V tolik idealizované první polovině minulého století se jen kultivovaně nezaokládala zahradní města s dobrou архитектурou, ale paralelně a stále razantněji zuřila neurvalá spekulativní exploatace zastavitelných území. Nakonec i trampské chaty stály na obecních či soukromých pozemcích, které nebyly jinak využitelné, a pár stovek z pronájmu trampům se hodilo. V patách za trampy táhli padouři.

Socialismus druhou industrializací zopakoval procesy již známé. Jen pro směstnání venkovanů do měst tu byly místo činžovních domů v blokové zástavbě unifikované neměstské paneláky, po obrácení toku pak místo široké nabídky individuálního bydlení od špičkové architektury po spekulativní zboží chudická nabídka okalů a šumperáků, svépomocné kutilství a náhražkové ukájení selských atavismů v zahrádkářských a chatových koloniích. Proklamované rovnosti dosáhl socialismus jen po stav, v němž si někteří byli rovnější. V oboru rovnosti ale přeci jen něco dokázal: nahnal všechny od dělníka po podnikového ředitele do kolektivních ghet panelových sídlišť a pak je tímto účinným instrumentem, doplněným nefungujícím pracovním prostředím, odnaučil bydlet a vnímat kvalitu prostředí. Tuto výbavu si odnesli s sebou na venkov při další expanzi. Kolektivní úsilí, s nímž byl budován socialismus, vedlo k únavě, již nemohla zmírnit kolektivní rekreace. Potřeba individuality, byť stádní, potřeba uplatnění kreativity, již většinou neodčerpalo zaměstnání, potřeba smyslu práce. Stále se zhoršující prostředí měst, nedostatečně rychle rostoucí kvalita bydlení v nich, vzrůst životní úrovně, omezená možnost, ale neztenčená potřeba vlastnit v prostředí, kde je všechno všech, něco svého. Minimální možnosti cestování do zahraničí. K tomu dar volné soboty, který radikálně změnil týdenní rytmus práce a odpočinku.

Spuštěny orgie stavění, vylepšování, rozšiřování. Podoba prvotních trampských chat se pohybovala v rozpětí mezi srubem a boudou z bedniček od mýdla. Rekreční chata je ze své podstaty hnusná. Ač slouží pobytu v přírodě v co nejtěsnějším kontaktu s ní, je v ní prakticky vždy rušivým prvkem. Kumulovaly se chaty v chatovou kolonii, jsou mimořádně hnusným a v krajině rušivým prvkem.

7 — Veronika Zapletalová / Chatařství / Jindřichův Hradec, Zvůle

Ohavnost, schopnost rakovinného bujení, absence smysluplné struktury, logiky a především spolehlivá schopnost zničit místo, jehož atraktivita jim dala vznik, vytváří předstupeň dnešních ghattovitých, podivného světa, který není ani městem ani venkovem. Sociální kvality srovnatelné: tendence k izolaci, anonymitě, nedostatek skutečného soukromí, na druhé straně potenciál pospolitého života. (Pochybnost: Je společné roznění masa a turnaj v nohejbalu pospolitým životem?)

Postavený ráj venkovské chalupy znali, jak jinak, již staří Římané. Villa rustica dovolila část roku žít římské městské rodině bucolica a georgica a neumazat se při tom od hnoje. Název Bon repos označoval stavení v podobě venkovské chalupy, které si dal Antonín František hrabě Sporck zříditi u Lysé nad Labem jako naplnění dobové bukolické představy poklidného prostého a meditativního života v odloučení venkova. Další vývoj bude ovšem patřit typu, který Římané nazývali villa suburbana. K rozvoji tohoto typu patří vznik villegiatur, prostředí specifického nejen hmotně, ale také a hlavně sociálně. Vinohradský obchodník nejel do své vily ve Všenorech, aby se stýkal s domkáři z původní vesnice. Jel sem odpočívat do přírodního prostředí, domestikovaného okrašlovacím spolkem, a do společnosti dalších vážených občanů Královských Vinohrad. Villa suburbana je umělá, ač má, dovolí-li styl, schopnost reflektovat venkovskou architekturu, či spíše stavět představu o ní. Do skutečné venkovské chalupy sestupuje jen ojedinelý umělec a intelektuál. Až „na letním bytě“ se pobývá i v selských staveních. Ne vlastních, situace odpovídá římskému typu villa rustica: těžkosti venkovského života zvládají domáci, na „luřfáky“ zbývá jen to příjemné. Nic se

nemění, i to, co se dnes většinou skrývá za nálepkou agroturistiky, je stylizace, nabídka přizpůsobená představě, spolehlivá krása hnoje zbařená.

Venkov, v některých oblastech vylidněný odsunem Němců a obecně opouštěný obyvateli odcházejícími do měst, nabídl jinou variantu rekreace mimo město: od 60. let se šíří, nejprve opět v kruzích intelektuálů a umělců, chalupářské hnutí. Opuštěných venkovských objektů solidní nabídka, ceny z dnešního pohledu k neuvěření nízké. Na rozdíl od izolovaných chatařů vstupovali noví majitelé chalup do „hových“ sídel a sociálních vztahů. Snadno se identifikovali s novým prostředím a vesnice se snadno identifikovala s nimi: „To je ten nový Pražák vod Pelcojc“, ukázala mi sousedka známého muže přes plot. Bylo třeba opravovat a shánět materiál, vesnice poskytla obvyklou sousedskou výpomoc, „Pražák vod Pelcojc“ brzy také měl kontakty a nápady. Zapadl do vesnice za Pelcojc, po nichž po smrti zůstala chalupa. Nepřekvapí, že najdeme vesnické kronikáře, kapelníky, ochotnické režiséry i komunální politiky-chalupáře. Chalupářské subkultuře nelze upřít, že zachránila mnohé cenné stavby, jež by zašly neúdržbou, a prodloužila funkci, kterou v posledních stoletích hrálo pro venkov městské prostředí v objevování hodnot venkovské kultury pro ni samu, o pár desetiletí. Stačilo opravovat to, co soused právě likvidoval ve jménu modernizace, přivést z rokle za vesnicí vzápětí to, co tam soused vyvezl.

Smysl chalupářství ale není ve výsledku, v chalupě. Je v činnosti. Městský chalupář převzal okamžitě od venkovana vztah k prostředí. Není čas se kochat, hrozí-li štít zřícením, ve chlévě vlhne strop a tráva přes týden zase přerostla normu chalupářských časopisů. Navíc nemá jako venkovan

k dispozici celý rok, jen dva dny v týdnu a dovolenou. Je obtížné i jen udržovat. Nejde ale o udržování. Staví se ideál. Nadto (i když se šíří kutění prostřednictvím nákupů v Baumaxu a najímání nebohých Ukrajinců) vlastníma rukama. Staví se ideál Chalupy viděny městskými očima.

Fenomén trampingu je světově unikátní. Rozsah a forma druhého bydlení, vzniklá jeho hybridizací, rovněž. O kutilské subkultuře chalupaření se dá říci totéž. Mám jednu hypotézu: Víte, v čem je hlavní problém současné architektury? V investorech, uživateli a publiku. Je to totiž samý chatař a chalupář. A ti jsou zvyklí stavět bez architektury. S vědomím, že tomu rozumějí.

Vladimír Czumalo přednáší dějiny a teorii umění na FAMU, dějiny kultury a dějiny a teorii města na FF UK v Praze.

Uvedené fotografie jsou ze souboru Chatařství sochařky a fotografky Veroniky Zapletalové. Rozsáhlý výtvarný soubor vznikl v letech 2000–2004. Na fotografiích postavených chat se autorka snaží zachytit odborným školením neovlivněné představy o podobě lidského sídla a o ideálním prostoru.

Sleduje chaty, v nichž se zrcadlí osobnost jejich stavitelů, ať už v negativním nebo pozitivním smyslu slova. Pohlíží na ně jako na zhmotnělé podoby lidských snů, neboť tyto stavby vytvářejí své vlastní světy, které jsou únikem z reality všedního dne. Nejsou nouzovými příbytky, jsou architekturou zabíraného lidského štěstí. Nekrčí se skromně, ale rozpínají se fyzicky i duchem ve svém vymezeném miniprostoru. Pod tlakem doby se v nich odrážejí proměny společnosti, spoutané lidské tužby, názory, určitý typ trampského romantismu, vztah ke krajině, touha po přírodě, svobodě, ale i po příslušnosti ke komunitě, po kreativitě, po sebevyjádření, propojená s kutilským pudem a relativní absencí náboženství. V české krajině jsou všudypřítomné, a přesto přehlížené.

Více také na www.zapletalova.com.